

Slovenská ľudová architektúra

Igor Thurzo: **Ľudová architektúra na Slovensku**. Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, Bratislava, 2004, 165 strán.

Tak ako ľudová pieseň či rozprávka, aj ľudová architektúra patrí do národnej klenotnice kultúrneho dedičstva. Ing. arch. Igor Thurzo si to veľmi dobre uvedomuje a vo svojej publikácii aj prezentuje. Predstavuje ľudovú architektúru jednotlivých regiónov podľa župnej organizácie z r. 1920. Jej mnohorakosť sleduje vo vývoji. Ako píše: „Bol to vývin bez unáhlenosti, postupný, organický, podobne ako v prírode.“ Dnes by sme povedali, že ľudová architektúra bola ekologicky oveľa integrovanejšia ako súčasná výstavba. Vychádzala z prírodných základov. Z prírody si človek bral materiál, z ktorého tvoril svoje obytné i hospodárske prostredie.

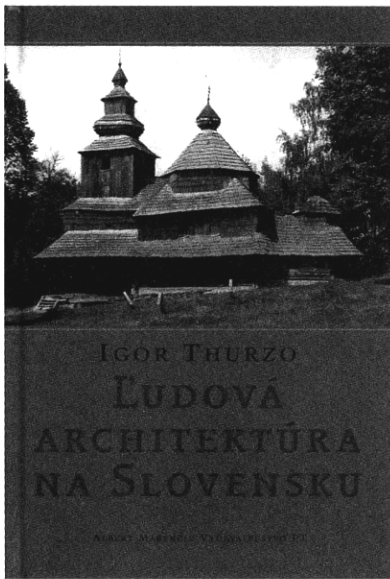
Najväčšia časť práce je venovaná obytným domom, rodinným príbytkom, ich architektúre, funkčnosti a použitému stavebnému materiálu vo vymedzených charakteristických krajiných celkoch.

Na Záhorí, v Pomoraví a v podjavorinskej oblasti je ľudová architektúra organicky včlenená do krajiny s bohatou vegetáciou. V radovej zástavbe sa možno stretnúť s murovanými štítmami s prvkami barokovej architektúry. Kopaničiarske osídlenie je *malebne umiestnené v krajine*. Iný typ obydli predstavujú habánske domy so spoločným bývaním. Zaujímavá bola pôvodná slamená krytina. Slama sa najprv namáčala do hlíny, a na takejto streche sa postupne vytvorila vrstva machu. Oproti slameným či trstinovým strechám bola bezpečnejšia, lebo nebola horľavá.

V Podunajsku, ktorého veľkú časť okupovali Turci, žije zmiešané obyvateľstvo. Okrem Slovákov a Maďarov túto oblasť čiastočne osídlili Nemci a Chorváti. V ľudovej architektúre sa prejavil nižší charakter. Stavalo sa z hlíny alebo zo surových tehál. Domy sa pokrý-

vali trstinou, pod Malými Karpatmi slamou a šindľom. Panónska ľudová architektúra odráža rôzne vplyvy, niektoré jej prvky sú starovekým dedičstvom. Hlinené múry s huňatou strechou odzrkadľujú roľnícky spôsob života.

Stredné Považie a horné Ponitrie predstavujú územie, ktorým Podunajská nížina preniká ku karpatským pohoriam. K hlinenému stavebnému materiálu pribúda kameň a drevo. Na strednom Považí sa možno stretnúť s poschodovými ukázkami ľudovej architektúry – možno tu nájsť domy s *výškou* a domy s vchodovými výpusťkami.

V oblasti Žilinskej kotliny, a najmä na Kysuciach, je prevládajúcim stavebným materiálom drevo. Tunajšie domy boli účelné, suché a teplé. Ako strešná krytina sa používal šindeľ. Z hľadiska ľudovej architektúry sú významné Čičmany. Obyvatelia tejto obce žili vo *veľkorodinách*, veľkých rodinných spoločenstvách, ktorých majetok sa nedelil. Tomu zodpovedal aj obytný dom, ktorý mal okrem veľkej spoločnej izby, kde žilo aj 30 – 40 ľudí, komory na prízemí aj pod strechou. Izba bola tmavá, o to viac si obyvatelia dali záležať na vonkajšom vzhľade domu. Známa je čičmianska biela ornamentálna výzdoba na tmavých priečeliach. Aj na Kysu-

ciach sa žilo podobným spôsobom patriarchálnej veľkorodiny.

Turiec, Liptov a Orava patria ku karpatským kotlinám lemovaným hrebeňmi hôr. Prevládajúcim stavebným materiálom tu bolo drevo. Domy sú pokryté šindľovými strechami. Geomorfologicky nadväzuje Turiec na Hornú Nitru. Turčianskou kotlinou viedla stredoeurópsky významná cesta do Krakova. V ľudovej architektúre Turca sa stretávajú prvky z juhozápadného i severného Slovenska. K významným strediskám so svojráznou ľudovou architektúrou patrí obec Blatnica s murovanými domami a bránami, Horné Jaseno so zemianskymi kúriami a Mošovce, známe výrobou modrotlačé. Aj na Liptove bolo stavebným materiálom hlavne drevo. Zrubové boli obytné aj hospodárske budovy. V prostredí pod skalnatým vrchom Sidorovo sa rozprestiera rázovitá obec Vlkolínec. Podobnú ľudovú architektúru má Podšíp – osada nad Stankovanmi pod bralným vrchom Šíp, ďalej sú to obce Východná, Važec a Liptovská Teplička. Pre Oravu sú typické domy s lomeným štítom na vrchole s polovalbou, pavlačou a pod ňou s pivnicou v podmurovke na uličnom priečelí.

Vo Zvolenskej kotline a na Horehroní sa používal podobný stavebný materiál ako v ostatných podhorských oblastiach a karpatských kotlinách. Časť sú valbové strechy aj tam, kde sa použila krytina zo slamy. Významné strediská ľudovej architektúry sú Detva, Očová, Hriňová a Hrochoť. V obci Šumiac sa ešte aj po 2. svetovej vojne stavali drevené domy tradičným spôsobom.

Tekov a Hont sú ovplyvnené starobylými banskými mestami, ako je Banská Štiavnica, Kremnica a Nová Baňa. Najmä v Tekove patrili domy z výtvarného hľadiska k najkrajším na Slovensku. Ako stavebný materiál sa používala hlina, kameň i drevo. Unikátnou ukázkou ľudovej architektúry sú skalné obydli v Brhlovciach.

Novohrad a Gemer-Malohont sa vyznačujú značnou pestrosťou ľudovej architektúry. K typickým sídlam patria Lom nad Rimavicou a Rejdová.

Spiš predstavuje významnú oblasť z hľadiska kultúrnej histórie a kultúrneho dedičstva ľudovej architektúry. V Spišskej Sobote a Kežmarku sa zachovali pozoruhodné poschodové domy, ktoré možno označiť za prechod

medzi meštiackou a ľudovou architektúrou. Pekné príklady goralských domov sa nájdu v Ždiari.

Šariš, Abov a Zemplín tvoria z hľadiska použitých stavebných materiálov pestrú mozaiku. Na severe prevládali zrubové konštrukcie, na juhu murované domy s valbovými strechami. Kamenné domy sa stavali v okolí Vihorlatu a Zemplínskych vrchov. V južnom Zemplíne sa možno stretnúť s domami postavenými oproti sebe so spoločným dvorom, tiež sa tu nachádzali domy so stĺpovými podstenami na uličnom priečeli.

K ľudovej architektúre patria aj mnohé sakrálné stavby. Pozoruhodné sú drevené kostoly na severovýchodnom Slovensku. Z religiózneho hľadiska predstavujú prechod medzi východným a západným obradom. K ľudovej architektúre patria tiež senníky na lúčkach v horských oblastiach a severných kotlinách, stodolišťa, sýpky, kováčske vyhne a vinohradnícke domky a pivnice.

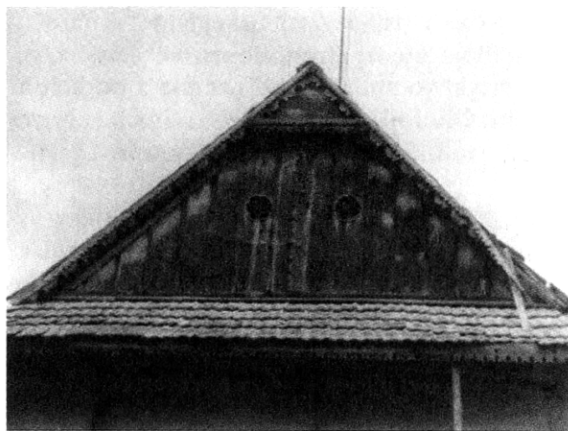
Okrem územia Slovenskej republiky sa autor venuje aj ľudovej architektúre Slovákov na Dolnej zemi. Dolná zem bola v 19. storočí pôsobiskom mnohých významných osobností slovenského života. Mestá ako Čaba, Sarvaš, Slovenský Komlôš mali väčší počet obyvateľov Slovákov, ako mnohé známe mestá na Slovensku. Autor konštatuje, že hoci sa objavili niektoré vplyvy z území, odkiaľ osídlenci prichádzali, hlavne po Satmárskom mierí (1711), jednako má dolnozemska ľudová architektúra svoje vlastné prvky.

Habánsky dom vo Veľkých Levároch (Záhorie)

Ako rodák z Dolnej zeme rád dodávam, že tamojšia ľudová architektúra vyrastala z prírodných surovín a estetických prvkov, ktoré pochádzajú z hornatého Slovenska, ako aj z odhodlania prisťahovalcov holými rukami vybudovať nové domovy na pustej zemi. Prvé príbytky boli pletené z prútia alebo trstiny a omazané blatom. Čoskoro sa začali budovať murované domy. Múry boli masívne, zväčša nabité z hliny. Pokryté trstinou i pálkou. V lete bol v nich chládok, v zime teplo. Dom bol troj- a viac priestorový. Mal prednú izbu (*preňju chyžu*) s oknami do ulice, pitvor a zadnú izbu (*zaňju chyžu*) s oknami do dvora. V prednej izbe sa spravidla denne nebývalo. Bola určená *na cistô*, pre hostí alebo novorodičku s dieťaťkom. V každej izbe stála v jednom rohu pec, v ktorej sa kúrilo z pitvora. V peci sa pekával chlieb, spravidla raz za týždeň. V zime sa tam kúrilo každý deň; ráno a keď bolo veľmi zima, aj večer. Kúrilo sa kukuričím alebo *zetkami* (dobytkom odlistenými kukuričnými stebkami). Z dvoch strán pec obklopovali lavice a ten, kto sa posadil, mohol sa chrbtom opierať o teplú pec. Z tretej strany, medzi múrom a pecou bol *kuckov*, najteplejšie miesto v dome.

Ku kultúre bývania patril súlad s využitím prírodných a poľnohospodárskych zdrojov na výživu ľudí i zvierat a teplo domovov s výraznými prvkami sezónnosti. Ľudia viac žili v prírode a s prírodou. Súčasťou domu bol prístrešok (*gang*), ktorý sa tiahol po celej jeho dĺžke. Tam viedla bránka z ulice a pod ním boli dvere do komory, komôrky a hospodárskych priestorov. Niektoré domy, najmä v Čabe, mali do ulice krytú podstenu, ktorá mala aj spoločenský význam. V nedeľu popoludní sa sedávalo „*podstenu*“ a zhováralo s okoloidúcimi. Na dvore bývala letná kuchyňa, vahadlová studňa, sýpka, kurín a *kotárka* (sušiareň na kukuricu). Ulice boli rovné s priekopami (garádmi) na dažďovú, prípadne povodňovú vodu. Pitná voda sa na-

Štít domu v Ladzanoch (Hont)

berala z artézskych studní uprostred dediny. Hospodárstvo bolo bezodpadové, pri ktorom nič nevyšlo nazmar. Všetko zapadalo do reťazca použitia a využitia. Domy boli čisté, vybílené vápnom, sokel natretý ultramarínovou modrou (modrá farba odpudzuje hmyz, žltá priťahuje). Kultúrne úroveň ovplyvňovali najmä učiteľia a evanjelickí kňazi, z ktorých mnohí vyštudovali v Nemecku.

Publikácia je ilustrovaná otextovanými dokumentárnymi fotografiami z archívu autora. Vzhľadom na to, že k historickému vnímaniu nepochybne patrí dimenzia času, uvedenie dátumu alebo aspoň vročenie fotografického zobrazenia by prispelo k zvýšeniu historicko-dokumentárnej hodnoty diela.

Štefan Maglocký

Dom s podstenu v Békešskej Čabe (Dolná zem)

